

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

**Покась Лілія,
Мотовиляк Оксана**

Комунікативний аспект спілкування – це не лише передавання інформації, а й її створення. Особливістю спілкування є те, що воно перебуває в нерозривному зв'язку з діяльністю. Головним засобом спілкування є мовлення – використання мови, знання якої є водночас і носієм знання, і знаряддям пізнавальної діяльності. Проте відомо, що одна із проблем, які виникають у колективі – це труднощі в спілкуванні. Чи може людина подолати труднощі у спілкуванні? Які шляхи подолання?

Сучасна система освіти в Україні спрямовує свої зусилля на те, щоб кожний учень мав найсприятливіші умови для свого розвитку й саморозвитку. Випускник середньої школи має бути соціально адаптованим у суспільстві. Тому головним завданням освіти є не просто дати учневі міцні знання, але й сформувати вміння самостійно їх одержувати, аналізувати, використовувати на практиці та орієнтуватися в потоці різноманітної інформації. Завдання сучасного вчителя — відібрати зі своїх методичних надбань усе прогресивне і змінити, модернізувати, трансформувати навчальний процес так, щоб забезпечити виконання завдань, поставлених перед школою в основних освітянських документах.

Під час проходження педагогічних практик у загальноосвітніх навчальних закладах № 49, № 53, №115, №276, гімназія «Троєщина» міста Києва протягом трьох років, ми ставили *завдання*:

- проаналізувати психолого-педагогічну і фахову літературу щодо досліджуваної проблеми;
- з'ясувати актуальність теми магістерського дослідження для випускників загальноосвітніх закладів;
- вивчити можливості курсів географії для формування комунікативної компетентності старшокласників;
- розглянути різні типи уроків та здійснити відбір придатних для формування комунікативної компетентності;
- дослідити вплив прийомів формування комунікативних навичок на активність учнів на уроках географії та їх мотивацію до навчання;
- розробити рекомендації для учнів, які виступають перед аудиторією.

Результатом навчання у загальноосвітній школі визнається рівень навчальних досягнень та компетентність учнів. Компетентність є інтегрованим результатом навчальної діяльності школярів. Сьогодні, освіта безпосередньо пов'язується з успішним формуванням в молоді умінь самостійно вчитись, критично мислити, користуватися комп'ютером, оволодівати іноземними мовами, прагнути до самопізнання та самореалізації в різних видах діяльності, опановувати практичні вміння та навички, необхідні для життєвого та професійного вибору. Саме компетентності, на думку багатьох зарубіжних експертів, є тими індикаторами, які дозволяють визначити готовність учня (випускника) до життя, його подальшого розвитку й активної участі в житті суспільства [6].

У педагогічній науці єдиного підходу до визначення поняття „компетентність“ ще не вироблено. Розглянувши дефініції основних понять „компетенція“ та „компетентність“, ми дотримуємося думки, що ці ключові поняття не є синонімами, хоча за значенням близькі. „Компетенція“ – це добра обізнаність із чим-небудь. „Компетентність“ – це здатність людини адекватно діяти, ефективно розв'язувати актуальні проблеми в різних сферах життєдіяльності, проявляти знання і вміння у певних практичних ситуаціях.

Попри всю різноманітність понятійних визначень, більшість науковців виділяють суттєві *ознаки компетентності*:

- 1) базується на знаннях, досвіді, системі цінностей особистості, набутих і розвинутих, завдяки навчанню;
- 2) дозволяє адекватно діяти у життєвих ситуаціях, ефективно розв'язувати проблеми, що виникають у реальному житті;
- 3) включає в себе здатність мобілізувати наявні знання, приймати обґрунтовані рішення та відповідати за результати власних дій [3, с. 17].

Кожна компетентність будується на комбінації взаємовідповідних пізнавальних ставлень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і умінь, всього того, що можна мобілізувати для активної дії. Тому європейські експерти [6, с.22] пропонують таку *внутрішню структуру компетентності*:

- знання;
- пізнавальні навички;
- практичні навички;
- відношення;
- емоції;
- цінності та етика;
- мотивація.

Головна особливість компетентності як педагогічного явища полягає в тому, що *компетентність* – це не специфічні предметні вміння та навички, навіть не абстрактні загальнопредметні мисленнєві дії чи логічні операції, а конкретні життєві, необхідні людині будь-якої професії, віку, сімейного стану, взагалі будь-якій людині. Предметне навчання - лише основа для формування компетентностей як інтегрованого результату навчальної діяльності учнів. Зміст та методика викладання будь-якого навчального предмета мають певні специфічні способи формування компетентностей. Учитель географії, викладаючи свою навчальну дисципліну, може формувати компетентності учнів засобами свого предмета.

Для досягнення результату навчання головним у своїй роботі важливо вважати не предмет, якого навчаємо, а особистість, яку формуємо. Не предмет формує особистість, а вчитель своєю діяльністю, пов'язаною з вивченням змісту предмета.

Існує дуже багато підходів до визначення структури компетентності особистості. Відзначаючи, що компетентність є складним утворенням, інтегрованим результатом навчання, більшість дослідників виділяють *види компетентностей* [6]:

1. Соціальні компетентності, що пов'язані з оточенням, життям суспільства, соціальною діяльністю особистості.

2. Мотиваційні компетентності, що пов'язані з внутрішньою мотивацією, інтересами, індивідуальним вибором особистості.

3. Функціональні компетентності, що пов'язані з умінням оперувати науковими знаннями, фактичним матеріалом.

У Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) визначено ключові компетентності, які необхідно сформувати в учнів: загальнонаукова, загальнокультурна, комунікативна, соціальна та технологічна.

У Критеріях оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти серед основних груп компетентностей названо:

- соціальні (характеризують уміння людини повноцінно жити в суспільстві) — брати на себе відповідальність, приймати рішення, робити вибір, безконфліктно виходити з життєвих ситуацій, сприймати діяльність демократичних інститутів суспільства;

- полікультурні — не тільки оволодіння досягненнями культури, а й розуміння та повага до людей інших національностей, релігій, культур, мов, рас, політичних уподобань та соціального становища;

- комунікативні - вміння спілкуватися усно та письмово рідною та іноземними мовами;

- інформаційні — вміння добувати, осмислювати, опрацьовувати та використовувати інформацію з різних джерел;
- саморозвитку й самоосвіти – мати потребу й готовність постійно навчатися протягом усього життя;
- продуктивної творчої діяльності [12,с.219].

Ми хочемо розглянути аспекти формування комунікативної компетентності старшокласників на уроках географії. На сьогодні ця проблема є досить актуальною, про що свідчить стан дослідження її у науковій філософській, психолого-педагогічній та методичній літературі з географії. Існує велика кількість статей присвячених питанню формування комунікативної компетентності школярів. Сучасні психологи, педагоги, методисти та вчителі розкривають необхідність оволодіння учнями культурою спілкування, обґрунтовують роль комунікативної компетенції на вибір професії, вплив на результативність навчальних досягнень школярів.

Український методист Л. Паламарчук у своїй статті „Культура мовлення на уроках географії“ наголошує на тому, що у цивілізованому суспільстві культура мовлення та спілкування громадян є одним з найважливіших показників рівня його розвитку. Тому навчити учнів змістовно, граматично правильно й стилістично вправно висловлювати свої думки є завданням подальшого вдосконалення роботи вчителя-предметника [8].

О. Єгоров у статті „Комунікативна функція навчального закладу“ наголошує на тому, що спрощене розуміння ролі комунікативної функції полягає в тому, що в ній бачать насамперед засіб: спілкування слугує трансформатором знань, а не самоціллю. Але від якості спілкування залежить ефективність засвоєння знань, а від способу спілкування - психологічний стан учнів, що впливає й на кінцевий результат освітнього процесу [4].

У методиці шкільного уроку зазвичай виділяють три функції: навчальну (освітню), виховну й розвивальну. Перша забезпечує одержання учнем суми знань, друга формує в нього образ поведінки, третя - навички самостійного мислення. Із цієї групи часто випадає четверта, комунікативна функція, що має важливе значення. У нашому дослідженні поняття «компетентність» розуміється як здатність діяти, відповідати певним вимогам, проявляти знання і вміння у певних ситуаціях. Ми розглядаємо *компетентність учнів* як засіб профорієнтації. У шкільному віці важливо правильно діагностувати схильності особистості до майбутньої професії. Вибір професії відбиває визначений рівень особистих домагань, заснованих на оцінці своїх здібностей і можливостей. Крім того, вибір професії, професійне самовизначення вимагає високої активності суб'єкта.

Сучасне економічне і політичне положення в країні змушує висувати все більш високі вимоги до індивідуальних психофізіологічних особливостей людини. Ринкові відносини кардинально змінюють характер і цілі праці: зростає інтенсивність, посилюється напруженість, потрібен високий професіоналізм, витривалість і відповідальність. У зв'язку з цим величезну увагу необхідно приділяти проведенню цілеспрямованої профорієнтаційної роботи серед молоді та школярів, яка має спиратися на глибоке знання всієї системи основних факторів, що визначають формування професійних намірів особистості та шляхи її реалізації.

На сьогодні ми можемо констатувати величезний спектр різноманітних професій. Але загально визнаною і найбільш використовуваною в профорієнтації класифікацією професій є психологічна класифікація, запропонована Е. А. Клімовим. Суть її полягає в тому, що залежно від особливостей основного предмета праці всі професії поділяються на п'ять головних типів: „людина-природа“, „людина-техніка“, „людина-людина“, „людина-знакова система“, „людина-художній образ“ [7, с. 11-13].

Кожен тип професії висуває визначені вимоги до тих або інших здібностей і якостей людини. Анкетування випускників загальноосвітніх закладів міста Києва показало, що вибір найпопулярніших на сьогодні професій відноситься до типу „людина-людина“.

Основною особливістю діяльності спеціаліста цього типу є взаємодія з людьми. Головним предметом праці є люди. Вміння спілкуватися, встановлювати і підтримувати контакти з людьми, розуміти людей, розбиратися у їхніх особливостях добиватися взаєморозуміння у процесі виконання професійних функцій є найважливішою умовою високої ефективності діяльності працівників типу „людина — людина“. Слабка сформованість комунікативних якостей виступає основним протипоказанням до вибору професій даного типу.

Отже, психологічними вимогами до професій цього типу до людини: прагнення до спілкування; уміння легко вступати в контакт із незнайомими людьми; стійке гарне самопочуття при роботі з людьми; доброзичливість, чуйність; витримка; уміння стримувати емоції; здатність аналізувати поведінку навколишні і свої власне, розуміти наміри і настрої інших людей, здатність розбиратися у взаєминах людей, уміння улагоджувати розбіжності між ними, організовувати їхню взаємодія; здатність думкою ставити себе на місце іншої людини, уміння слухати, враховувати думку іншої людини; здатність володіти мовою, мімікою, жестами; розвита мова, здатність знаходити загальну мову з різними людьми; уміння переконувати людей; акуратність, пунктуальність, зібраність; знання психології людей.

Професій типу „людина-людина“ декілька сотень. Дослідження професій типу „людина-людина“, проведені ученими-психологами, підтверджують їх неоднорідність. Професії цілого типу розділяються на підтипи, залежно від різних психологічних вимог, що пред'являються до працівника. Існують різні підходи у визначенні груп професій. Однією з класифікацій за групами є класифікація запропонована кандидатом психологічних наук, Р.Д.Каверіной, вона виділяє підтипи відповідно особливостей професій і вимог, які вони вимагають від людини,

Виділяють шість груп:

- педагогічні професії (викладач, вихователь, вчитель, організатор-методист);

- професії юстиції (слідчий, суддя, дільничний інспектор міліції, прокурор, інспектор дитячої кімнати міліції, лікар по професійних захворюваннях, соціолог, профконсультант);

- професії сфери обслуговування (продавець, оператор поштового відділення зв'язку, бібліотекар дитячої бібліотеки, методист, інспектор соціального забезпечення, контролер, судовий виконавець, черговий адміністратор готелю);

- професії культури(бібліотекар, журналіст, гід-перекладач, екскурсовод);

- медичні професії (лікар, медсестра, санітар);

- професії з незвичайними умовами (провідник, буфетник, офіціант, інформатор довідкового бюро, метрдотель, товарознавець).

Як бачимо, всі ці професії об'єднує необхідність та бажання роботи з різними людьми. Отже, оволодіння старшокласниками комунікативною компетенцією, формування у них навичок комунікативності є необхідною умовою для майбутньої професійної діяльності.

Мовленнєва культура як складова загальної культури, вміння спілкуватися є одним із найважливіших показників цивілізованості суспільства. Оволодіння комунікативною компетентністю стає важливим компонентом професіограми спеціалістів різного профілю.

О. Єгоров розповідає про те, що у структурі комунікативної функції є два компоненти – монолог і діалог, між якими завжди існувала стійка рівновага [4]. Із впровадженням комп'ютерного навчання відбуваються істотні зміни. У нових умовах стрімко втрачає свою питому вагу в системі уроку, на думку О. Єгорова, монологічна мова.

Ослаблення монологічної складової комунікативної функції можна компенсувати посиленням ролі діалогу. Проте цивілізовано вести діалог, володіти навичками переконання співрозмовника, вибудувати логічне й

синтаксично грамотне, цільне висловлення – це мистецтво, цьому потрібно вчитися. Учителям потрібно взяти це до уваги і планувати так свою діяльність, так проводити уроки, щоб учні отримували не тільки ґрунтовні знання, але й відбувався процес формування навичок комунікативності, які стануть особливо необхідними для них в майбутньому при виконанні професійних обов'язків.

Отже, аналізуючи літературу з досліджуваної проблеми можна зробити висновок, що серед педагогів триває інтенсивний пошук оптимальних та ефективних методів і способів формування культури мовлення та комунікативної компетентності в учнів старшої школи на уроках географії.

Старшокласники значну частину часу проводять у спілкуванні з однолітками. Відомий психолог Л.Божович відзначає, що якщо в молодшому шкільному віці основою для об'єднання дітей є спільна діяльність, то в підлітків, навпаки, привабливість занять та інтереси визначаються в основному можливістю широкого спілкування з однолітками [2].

Підліток у спілкуванні набуває досвід комунікативності організаторських здібностей. Він стає все більш упевненим у собі, успішним. І тоді в нього знижується тривожність, з'являються відчуття комфортності, позитивні емоції. Іде активне соціальне становлення підлітка, міняється характер взаємовідносин між учнями, з'являється доброзичливість, дружелюбність. Ці ефекти призводять до формування фізично й духовно здорової особистості, здатної в подальшому вдосконалюватись і розвиватись.

Як показала практика, найефективнішими формами організації занять з географії у старшій школі виявилися нестандартні уроки. Учителю географії, який працює із старшокласниками, доречно впровадити у навчальний процес системне використання групової навчальної діяльності [9, с. 35]. У вітчизняній методиці навчання географії нами розроблена модель методики організації групової форми діяльності учнів основної школи на уроках географії (Рис. 1). Одним із завдань в організації групової діяльності є навчити учнів умінню говорити та слухати, які допоможуть розвинути гарні манери людського спілкування, уникнути закомплексованості, відійти від стереотипів думок [10, с.49].

Організація групового спілкування на уроці може відбуватись через різні форми групової активності: дискусії, диспути, рольові ігри, брейнстормінг (відомий як „мозковий штурм“) тощо. Різні форми групової активності виправдовують співпрацю, що подобається учням, формує компетентність, вносять дух творчості в освітній і виховний процес з географії. Наприклад, *уроки-семінари, шкільна конференція, захист проєктів, дискусія, дебати, диспути, уроки-звіти, уроки-заліки тощо*. Але для створення

системи і постійності, необхідно частіше застосовувати прийоми формування комунікативної компетентності учнів. На комбінованих уроках можна запровадити виступи учнів з цікавою додатковою інформацією, але за умови, що це буде заздалегідь підготовлений виступ, без шпаргалки. До підготовки доповідей або повідомлень є вимоги, з якими учні мають ознайомитися [1, с. 94].

У кабінеті географії на стенді „Навчальна організація праці школярів (НОП школяра)“ має бути вивішена інформація, наприклад, „Як підготувати виступ (повідомлення)?“: для написання змісту виступу (повідомлення) користуйтеся „формулою Квінтіліана“ (Квінтіліан – римський оратор і теоретик ораторського мистецтва). Пам’ятайте, що виступ має бути до 5 (8) хвилин, у змісті інформації зазначте ключові позиції: хто, де, коли, як, для чого, що саме зробив.

У структуру комбінованого уроку можна ввести методичний прийом „Рецензія відповіді“. Після усного опитування учня, його товариші дають оцінку викладу матеріалу за наступними критеріями: а) правильність; б) повнота; в) використання географічної карти; г) аналіз допущених помилок; г) виправлення помилок; д) оцінка відповіді. Метод „Рецензія відповіді“ допомагає старшокласникам, виступаючим перед колективом, перебороти хвилювання, логічно формулювати думки.

Зміст курсів економічної і соціальної географії дають можливість вчителю запровадити у навчання ігрові елементи, які спонукають до формування комунікативності школярів [5]. Так, наприклад, гра „Спробуй себе у ролі гіда“ буде доречна як для учнів 9 класу, так і 10. На початковому етапі застосування гри необхідно запропонувати підготувати завдання активним, добросовісним школярам. Учитель проводить з ними індивідуальну консультацію, на якій пояснює мету гри, завдання і показує алгоритм виконаного. На наступних етапах використання цієї гри необхідно залучати учнів, котрі невпевнені в собі, пасивні на уроках або навпаки гіперактивні. На етапі закріплення вивченого матеріалу можна використати прийом „Прес“. Розглянемо методику його застосування у навчальному процесі. Його суть полягає в тому, що учень, повідомляючи інформацію, обов’язково має дотримуватися етапів логічної послідовності: 1) починати виклад думки зі слів „Я вважаю, що...“; 2) обґрунтування думки, причини її виникнення слід починати зі слів „...тому, що...“; 3) для підтвердження своєї позиції наведіть приклад (Наприклад, ...); 4) зробіть узагальнення думки (Отже, ...) [11, с.140].

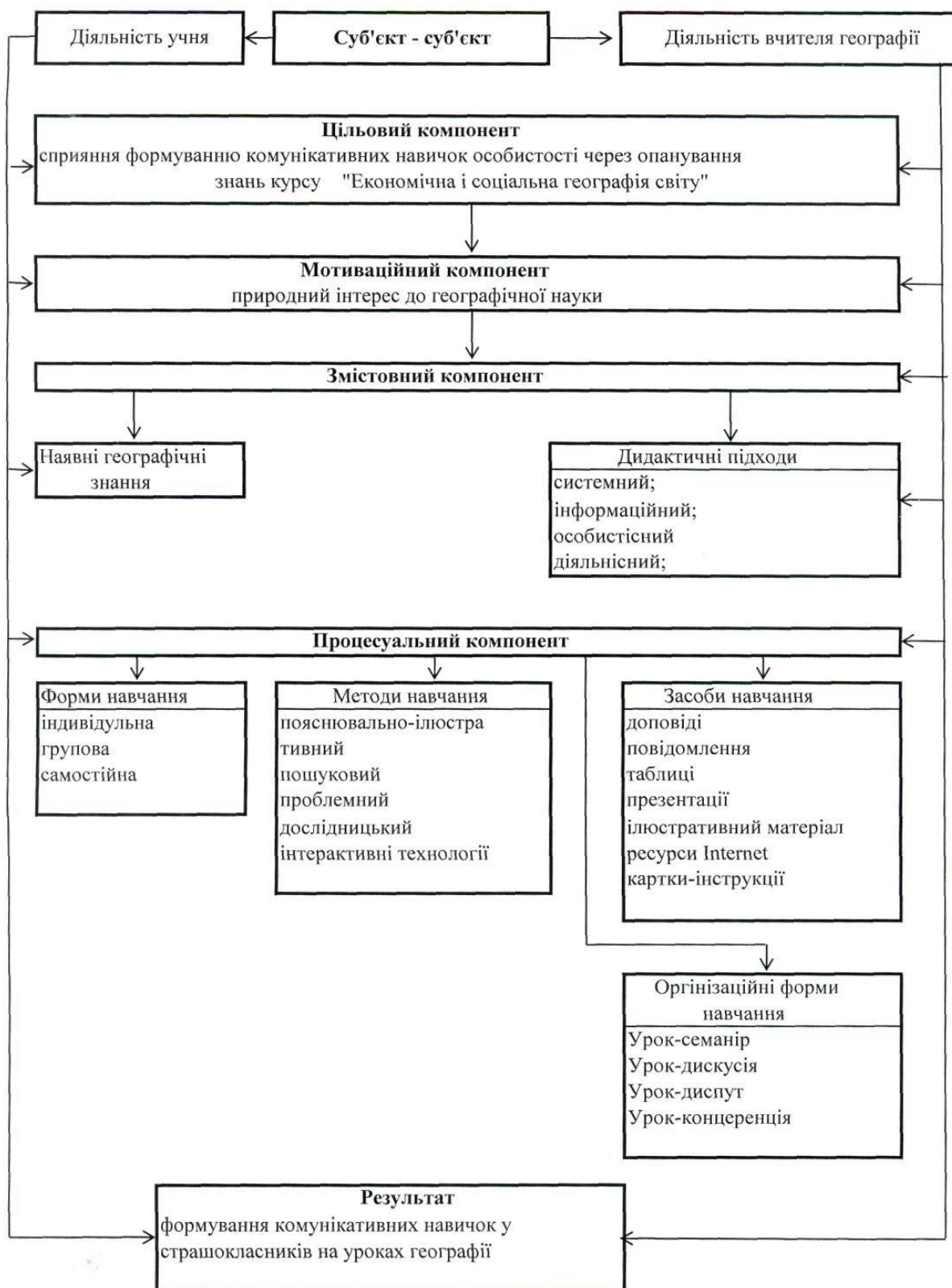

Рис.3.1.2 Модель формування навичок комунікативності у старшокласників на уроках географії

Проводячи педагогічний експеримент під час проходження педагогічної практики у загальноосвітніх закладах міста Києва, ми за власними спостереженнями розробили методичні рекомендації для учнів, які виступають перед аудиторією. Пропонуємо далі їх зразок.

Рекомендації учням, які виступають перед аудиторією:

Якщо ви обрали професію, яка пов'язана з громадськістю, то навчіться говорити.

Позбавтесь комплексів, поборіть страх перед аудиторією.

Складіть план виступу, розбивши його на підпункти.

Напишіть розширений зміст виступу.

Підберіть до виступу ілюстративний матеріал (таблиці, карти або презентаційні слайди).

Для впевненості використовуйте картки (Текст виступу перечитайте і складіть опорний конспект, де будуть записані ключові слова, пункти плану, окремі фрази). Карточки зручні у користуванні: невеликі за розміром, естетичні на вигляд, зручно тримати в руках, не мнуться і не рвуться, є гарною шпаргалкою для оратора.

Якщо вами оволоділо хвилювання, необхідно його перебороти. Задайте собі запитання: „Чого я боюся? Які мої дії будуть у випадку підтвердження ситуації, якої я боюся?“ Продумайте відповіді.

Говоріть чітко, голосно, логічно зв'язуйте слова, не вживайте слів-паразитів (ну-у-у, е-е-е, а-а-а).

Володійте голосом.

Доповіді, повідомлення, виступи готуйте згідно загальноприйнятих вимог.

Отже, формування комунікативних якостей, комунікативної компетентності, комунікативної культури є одним з найнеобхідніших завдань на шляху до виховання творчої особистості випускника. Географія, як універсальна наука, має можливості для здійснення цього завдання. Прийоми формування комунікативних вмінь можна застосовувати як на комбінованих уроках географії, так і на всіх інших типах. Найповніше продемонструвати застосування цих прийомів можна на нестандартних уроках. Практика показала, що систематичне використання елементів розвитку комунікативних умінь у старшокласників, використовуючи авторську модель на уроках географії приводить до формування навичок. Отримані результати дослідження показали, що в учнів зросла активність на уроках географії та підвищилася мотивація до навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беленкова А.А. РРостой пиар. – М.: НТ Пресс, 2006. – С. 94-105.
2. Божович Е.Д. Возможности и ограничения коммуникативной компетенции подростков //Психологическая наука и образование. - 1999. – № 2. – С.64-65.
3. Гурняк І.А. Методика реалізації компетентного підходу в процесі навчання хімії. – Суми: СДПУ ім.А.С.Макаренка, 2008. – С. 17.
4. Егоров О. Комунікативна функція навчального закладу//Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2008. - № 7\8. – С. 47-49.
5. Навчальні програми для 12-річної школи. Географія. /<http://www.mon.gov.ua/edukation/average/new-pr/611/geo.doc>
6. Овчарук О.В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти//Стратегія реформування освіти в Україні (Рекомендації з освітньої політики). – К,2003. – С. 13-43.
7. Основы производства. Выбор профессии. Проб. учеб. пособие для учащихся 7–8 кл. сред. шк. В 2 ч. Ч. . Выбор профессии /Е.А. Климов, С.Н. Чистякова; Под общ. ред. П.Р. Атутова, В.А. Полякова. – М.: Просвещение, 1987. – 64 с.
8. Паламарчук Л. Культура мовлення на уроках географії І//Географія та осн. економ. в шк. – 2004. - № 4. - С.46-49.
9. Покась Л.А. Організація групової навчальної діяльності школярів на уроках географії // Рідна школа. – 2004. – № 5. – С. 35-37.
10. Покась Л. Підвищення результативності навчання учнів з географії шляхом використання групової форми їх діяльності //Географія та осн. економ. в шк. – 2006. – №5. – С. 46-49.
11. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук. метод. посіб. /За ред. О.І. Пометун. – К.: Вид-во А.С.К., 2004. – С. 140.
12. Родигіна І.В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання /Настільна книга педагога /Упоряд.: Андреева В.М., Григораш В.В. – Х.: Вид. група «Основа», 2006 – С. 201-228.